

ELENA BALIUTYTĖ

Sovietmečio imperijos vaizdas žvelgiant pro Lietuvos rašytojų etninės savivokos „langą“

Vilius Ivanauskas, *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, 472 p., ISBN 978-609-8183-04-7

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje pasirodė ne viena solidžios apimties akademinė knyga, skirta sovietinės visuomenės paveikslui (re)konstruoti. Įdomu, kad 2007 m. publikuotame straipsnyje „Andropovo klausimu. Komunizmas kaip lyginamosios istorinės sociologinės analizės problema (I)“¹ Zenonas Norkus atkreipė dėmesį, kad esama nemažai darbų apie 1940-ųjų okupaciją, karo ir pokario meto genocidą ir pasipriešinimo kovas (minėjo Arvydo Anušausko, Arūno Bubnio, Algirdo Jakubčionio, Stasio Knezio, Arūno Streikaus, Nerijaus Šepečio pavardes), bet „[s]ociologiškai sofistikuotų darbų apie tą sociumą, kuris Lietuvoje susiformavo po tragiškos rezistencijos kovų baigties, praktiškai neturime.“ (p. 6). Dabar ši padėtis yra esmingai pasikeitusi: daugelyje pastaruosiu metu publikuotų šios srities darbų dėmesys skiriamas būtent socialiniams visuomenės grupių ryšiams, vadinamiesiems socialiniams tinklams. Vieni autoriai šiuos neformaliuosius tinklus laiko pilietinės visuomenės formavimosi ląstelėmis², kiti – su mažomis išimtimis sovietiskai indoktrinuotomis visuomenės salomis, kurios sovietinei tvarkai ne tiek kliudė, kiek padėjo³. Tokia sovietmečio visuomenės tyrimų kryptis natūraliai koreliuoja su aktualėjančia sakytine istorija, šalia archyvinių dokumentų tampančia svarbiausiu duomenų šaltiniu⁴.

- 1 Zenonas Norkus, „Andropovo klausimu. Komunizmas kaip lyginamosios istorinės sociologinės analizės problema (I)“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2007, Nr. 1 (19), p. 5–32.
- 2 Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (red.), *Sąjūdžio ištakų beiškant: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, 2011; Ainė Ramonaitė (moksl. red.), *Nematoma sovietmečio visuomenė*, 2015.
- 3 Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisiitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, 2007; Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė: Kasdienybė ir ideologija vėlyuoju sovietmečiu (1964–1984)*, 2014.
- 4 *Nevienareikšmės situacijos: Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, sud. Rimantas Kmita, 2015; „Kažkas tokio labai tikro“: *Nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos*, sud.: Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Valdemaras Klumbys, 2015.

Viliaus Ivanausko monografija *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje* (2015) šioje sovietmečio tyrimų erdvėje užima atskirą vietą. Šiam tyrimui svarbus ir oficialusis, archyviniais dokumentais patvirtintas sovietinės sistemos egzistavimo būdas, ir pokalbiuose, interviu paliudytas socialinių tinklų veikimas. Remdamasis Vakarų ir Lietuvos sovietologų (Alexei'aus Yurchako, Serguei'aus Oushakine'o, Nerijos Putinaitės) darbais, autorius vengia kategoriško atskyrimo, kas buvo sistema, o kas jai nepriklausė. Jis laikosi požiūrio, kad „[s]istemoje sugeba įtilpti ir atskiros veiklos, kurios lyg ir nesiekia tiesmukiškai remti sistemą, tačiau jos savotiškai tampa tos pačios sovietinės kosmologijos dalimi“ (p. 15–16). Taigi sovietizuojantis ir represuojantis sistemos poveikis visuomenei buvo visa persmelkiantis; kita vertus, sovietizuojama ir sovietizuota visuomenė turėjo grįžtamąjį poveikį pačiai sistemai ir jos veiksmams, ypač vėlyvuju sovietmečiu (1964–1984), prasidėjusiu Brežnevo valdymo metais. Tad monografijoje kaip tyrimo medžiaga gausiai funkcionuoja ir oficialusis sovietmečio diskursas (archyviniai rašytojų suvažiavimų, plenumų pranešimai, pasisakymai, rašytojų sąjungos valdybos posėdžių, Rašytojų sąjungos partinės organizacijos susirinkimų protokolai, diskusijos spaudoje ir kt.), ir autorius jau nepriklausomoje Lietuvoje daryti interviu su buvusiais kultūrininkais, nomenklatūros atstovais, įvairių kartų rašytojais, iš kurių pasakojimų susidaro neformalių ryšių, daug ką lėmusių sovietmečio kultūros lauke, vaizdas. Be to, monografijoje gausiai cituojama ir jau publikuota sovietmečio kultūros tyrimų medžiaga bei jau kuris laikas plūstantis memuarinių knygų apie sovietmetį srautas. Iš oficialiojo diskurso tampa akivaizdu, kaip sistema veikė visuomenę (stalinizmo metais ypač brutaliai), iš pokalbių su buvusiais sistemos dalyviais – kaip visuomenė pati, laikydamasi prisitaikymo taktikos, veikė sistemą, ją erdvindama, modifikuodama, liberalizuodama, nors ir nepakeisdama sisteminės jos esmės.

Monografijoje tiriama lietuviškojo tapatumo raiška sovietinėje sistemoje, centro ir periferijos santykiai. Remiantis Vakarų sovietologų (autorius nurodo Yury Slezkine'ą, Terry Martiną, Francine Hirsch, Juliette Cadiot, Ronaldą Suny, Peterį Holquistą, Senerą Akturką, Ericą Lohrą) pavyzdžiu, Sovietų Sąjungoje veikianti ryšių sistema čia traktuojama kaip daugiatautės imperijos. Pasak autorius, tokia prieiga leidžia niuansuočiau nei postkolonializmo tyrimai atskleisti centro-periferijos ryšių įvairovę, santykio daugialypumą ir tarpusavio sąlygotumą. Autorius jau ankstesnėje savo monografijoje *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: Tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988)* (2011) tyrė

lietuviškosios nomenklatūros partikuliarizmo taktikas sovietinėje erdvėje. Tuomet jo tyrimo objektą sudarė trys sovietinės nomenklatūros sluoksniai: partokratinis, technokratinis ir kultūrininkų. Šioje monografijoje Ivanauskas imasi sudėtingiausio sluoksnio – kultūrininkų, tiksliau, pasak autoriaus, anuomet svarbiausio jo pogrupio – Lietuvos rašytojų – etninio tapatumo analizės. Tema tyrimo erdvę išplečia iki Sovietų Sąjungos ribų, o tyrimo problemą sutelkia į etninio partikuliarizmo ir universalizmo santykių dinamiką ne tik Lietuvoje, bet ir buvusiose sąjunginėse respublikose. Pažymėtina, kad monografijos autorius, lygindamas skirtingų respublikų skirtingas rašytojų *isteblišmento* etninio tapatumo praktikas, savo teiginius remia ne tik Lietuvos, bet ir Maskvos, Tbilisio, Stenfordo, Marburgo archyvuose surasta medžiaga bei savo darytais interviu su žymiais Rusijos, Gruzijos, Kazachstano, Kirgizijos kultūros lauko veikėjais bei jų artimaisiais (vertėja Ana Gerasimova, literatūrologais Aleksejumi Ustinovu, Laša Bakradze, literatūrologe Naira Gelašvili, literatais Nina Devidze, Š. Janošviliu, režisieriumi Eldaru Šengelaja, literatūrologo ir vėliau prezidento Zviado Gamsachurdijos disidentinio ratelio nariu Irakliu Kencošviliu, kazachų rašytoju Muratu Auezovu ir kt.). Komparatyvistinis darbo momentas, sugrąžinantis skaitytoją į sovietmečio „tautų draugystės“ erdvę, apnuoginantis institucinius tautų suartinimo mechanizmus, literatūrų ryšių, vertimų politiką, yra itin svarbus norint suprasti tuometines Lietuvos rašytojų pozicijas.

Darbas yra tarpdalykinio pobūdžio: autorius tiria politikos ir literatūros laukų santykius bei jų dinamiką skirtingais sovietmečio periodais: nuo stalinizmo, postalizmo ir vėlyvojo sovietmečio iki pertvarkos ir Sąjūdžio. Vis dėlto darbe nuosekliai laikomasi istoriko pozicijos. Jau *Įvade* autorius paaiškina, kad, rašydamas apie Lietuvos rašytojus sovietinėje „tautų draugystės“ imperijoje, jis išlieka istorijos mokslo zonoje, jam rūpi bendrosios visuomenės tapatumo problemos, o rašytojai tėra „langas“, pro kurį matoma tiriamoji problema. Galima paklausti, kodėl pasirinktas būtent toks „langas“? Pagal autorių, pirmiausia dėl to, kad rašytojai, kaip specifinis kultūrininkų sluoksnis, yra itin aktyvūs lietuviškojo tapatumo raiškos veikėjai ir net šiek tiek lėmėjai. Iš tiesų, turime sutikti, kad toks objekto pasirinkimas tiriamos problemos atžvilgiu yra labai parankus. Kita vertus, jis daugeliu atvejų autoriui sudaro papildomų specifinių problemų, nes rašytojas – išskirtinis socialinis psichologinis tipas, pasižymintis didesniu autonomiškumu, itin sutapęs su savo veikla ir jos rezultatais. Ten, kur kitu atveju autoriaus mokslinis diskursas be didesnių komplikacijų sutaptų su tiesiomis teorinėmis

linijomis, čia jis turi daryti įvairias išlygas, konstatuoti deviacijas. Iš karto galima pasakyti, kad monografijoje dominuoja „linijos“ logika, o nuokrypio galimybė dažniau tik įvardijama. Gi literatūrologui tai būtų turbūt pati įdomiausia tyrimo vieta. Dėl tokio subendrinto, abstrahuoto rašymo skaitant atsiranda nuobodžio jausmas, imi gilintis ne tiek į pasakojimo turinį, kuris dažnai yra besikartojantis, o pradėti skaityti tekstą „formaliai“, kreipdama dėmesį į pačią retoriką: formuluočių aptakumą, paslankumą, „diplomatiškumą“. Toks rašymo pobūdis gerokai bando skaitytojo kantrybę. Monografijoje medžiagos apimta labai daug (1119 išnašų), horizontalieji kontekstai platūs, bet šie didžiulės apimties duomenys vienaip ar kitaip suvedami į vieną priešpriešą: jie turi pagrįsti rašytojų priklausymą vienai ar kitai trajektorijai: universalizmui ar etniam partikuliarizmui. Taigi diskursas iš esmės yra klasifikacinio, iliustratyvaus pobūdžio. Savo ruožtu, reflektuodamas ir argumentuodamas savąjį rašymo būdą, autorius teigia, kad literatūrologai, įsigilinę į individualių kūrėjų biografijas ar kūrybą, nesiryžta „pereiti į platesnę sintezę ir giliau analizuoti sąsajas tarp nacionalinės politikos dinamikos ir literatūros lauko dinamikos.“ (p. 14).

Minėjau, kad autorius, rašydamas apie tai, kaip politikos laukas vykdė literatūrų sovietinimą ir jų drauginimą, dėmesį sutelkė į ideologinį valdymą, vykusių dviem lygiais: instituciniu ir socialinių ryšių. Institucinis lygmuo dominuoja pirmuose dviejuose skyriuose, kuriuose atskleidžiamas rašytojų sovietinimas stalininiu laikotarpiu. Iš pradžių vaizdas rodomas iš aukščiausio partokratinio lygmens pozicijos (veikiantieji asmenys yra LKP vadovas Antanas Sniečkus, TSKP ir LKP CK sekretoriai ideologijai Andrejus Ždanovas, Kazys Preikšas, *Tiesos*, vėliau *Komunisto* vyriausias redaktorius Genrikas Zimanas ir kt.), po to leidžiamasi žemyn iki Rašytojų sąjungos institucinio vaidmens rašytojų sovietinimo procesuose. Taigi šiuose įvadiniuose skyriuose pirmame plane atsiduria politikos laukas bei jame veikę galios, prievartos ir kontrolės mechanizmai. Čia esanti informacija, bent literatams, jau neblogai žinoma, tik čia ji pateikta sistemiskai, kryptingai, koncentruotai. O štai, pradedant trečiuoju skyriumi, skaityti apie socialinių ryšių įtaką rašytojų drausminimui ar jų reikšmę stiprinant savo autonomiškumą, kuris jau buvo įmanomas postalininiu laikotarpiu, tampa įdomu, nes nauja. Socialinių tinklų funkcionavimas sovietmečio visuomenėje tik pastaraisiais metais imtas tirti nuosekliau, ir šioje monografijoje yra nemažai naujos šios srities medžiagos. Autorius remiasi savo darytais interviu su žinomais Lietuvos sovietinio literatūros lauko dalyviais: poetais Marcelijum Martinaičiu, Algimantu

Baltakiu, Alfonsu Maldoniu, Antanu A. Jonynu, Vladu Braziūnu, prozininkais Mykolu Sluckiu, Vytautu Bubniu, Vytautu Martinkumi, Marku Zingeriu, literatūrologais Vanda Zaborskaite, Kęstučiu Nastopka, Larisa Lempertiene, Algiu Kalėda, LKP CK sekretoriumi ideologijai Lionginu Šepečiu ir kt. Svarbus šio darbo privalumas ir išskirtinumas yra tai, kad autorius, tirdamas lietuviškojo etninio tapatumo raiškos ir santykio su centru problematiką, išėjo į sąjunginį kontekstą. Knyga iš esmės yra apie sovietinamos ir susovietintos lietuvių literatūros į(si)traukimą į „,tautų draugystės“ imperiją“: iš vienos pusės – centro taktika ir kintantys jos niuansai, iš kitos – vietinės laikysenos ir įvairuojančios manevravimo galimybės. Pasak autoriaus, šios galimybės slypėjo dviprasmiškoje centro pozicijoje nacionaliniu klausimu: tuo pat metu buvo kalbama ir apie „tautų sužydėjimą“, ir apie „tautų suartėjimą“. Kuri retorika kuriuo metu centre ims viršų, buvo svarbu, bet vietiniai žaidėjai visada galėjo apeliuoti į „sužydėjimo“ galimybę. Santykį su centru monografijoje iš esmės apibrėžia dvi pozicijos: partikuliarizmas ir universalizmas. Autoriui rūpi jų tarpusavio dinamika bei įvairuojančios vietinio elito taktikos siekiant tautinio tapatumo, kuris būtų pripažintas ir centre. Kaip Lietuvoje keitėsi partikuliarizmo samprata ir santykis su universalizmu, monografijos autorius rodo analizuodamas keturias rašytojų kartas: pokario (Antano Venclovos), atlydžio „šestidesiatnikus“, 7-ojo dešimtmečio viduryje debiutavusią Marcelijaus Martinaičio, Sigitos Gedos ir 8-ojo dešimtmečio pabaigoje publikuotis pradėjusią Antano A. Jonyno, Vlado Braziūno. Daugiausia dėmesio skirta atlydžio kartai – Eduardui Mieželaičiui ir jaunesniems Justinui Marcinkevičiui, Algimantui Baltakiui, Alfonsui Maldoniui. Monografijoje ironiškai traktuojami anuometiniai „tautų draugystės“, internacionalizmo terminai iš esmės reiškė rusifikacijos politiką. Lietuvių rašytojai į šią maskuojamąją centro strategiją atsakė stiprėjančiu (ypač vėlyvuuoju sovietmečiu) etninio tapatumo pabrėžimu. Sovietiniam universalizmui monografijoje iš esmės atstovauja tik Eduardas Mieželaitis su knyga *Žmogus* (rus. 1961, liet. 1962), bet esą ir jis 7-ojo dešimtmečio viduryje jau pasidavė ėmusiai dominuoti agrarinei etninio partikuliarizmo tendencijai (knygos *Duona ir žodis*, 1964; *Čia Lietuva*, 1968). Atkreipiu dėmesį į tai, kad monografijoje autoriaus santykis su literatūros tekstais yra antrinis, t. y. kad jis remiasi jau esančiais literatūrologų tyrimais, atsirinkdamas iš jų tai, kas paremtų jo paties vieną ar kitą tezę. Toks iš vieno konteksto į kitą perkeliama teiginių korektiškas interpretavimas yra nelengvas uždavinys. Autorius į rašytojų tekstus žvelgia iš labai nutolintos perspektyvos, iš kurios įvairūs

niuansai, nukrypimai, zigzagai tampa tiesiog nepastebimi. Pernelyg ištiesintas, man rodos, yra Mieželaičio universalizmo suetninimas. Patys savaime kūrybos motyvai, temos dar ne viską lemia, o kartais net ir klaidina sprendžiant, ar autorius priskirtinas universalumo, ar etninio partikuliarizmo poliui. Net ankstyvoji neoromantinio lyrizmo Mieželaičio poezija (rinktinė *Mano lakštingala*, 1956), kuri formaliai priskirtina būtent partikuliarizmui, yra kitokia: lietuviškos gamtos motyvai čia turi labiau estetinį nei etninį turinį. Neatsitiktinai autobiografiniuose tekstuose savo vaikystės kaimiškąją aplinką, gamtos grožį Mieželaitis išreiškia antikos mitų vaizdiniais. Ir knygoje *Čia Lietuva* mieželaitiškai ryškunami lietuvių rašytojų universalieji, čiurlioniškieji pradai. Kita vertus, Marcinkevičius *Dienoraštyje be datų* (1981) rašo apie Mieželaičio *Žmogų*, akcentuodamas ne tuomet visų pabrėžiamą bendražmogiškumą, kosmiškumą, t. y. universalizmo požymius, o įrodinėja jo poetikos šaknis esant nacionalinėje tradicijoje. Na, o pats Marcinkevičius *Žmogaus* sąjunginio triumfo metu parašė vitmeniško, universalistinio stiliaus *Publicistinę poemą* (1961). Šiaip ar taip, Mieželaičio kūrybos universalizmas postalininiu laikotarpiu labai padėjo lietuviškajai etninei kūrybos linijai įsitvirtinti centre, „tautų draugystės“ universume. Šią dialektišką jungtį simboliškai apibendrintų viena anuometinės sąjunginės spaudos klaida: 1973 gegužės 11 d. Maskvoje leidžiamo laikraščio *Советская культура* publikacijoje iš Mieželaičio ir Marcinkevičiaus padarytas, pasak vertėjo Levo Ozerovo, „lietuvių poezijos hibridas“. Ozerovas Mieželaičiui atsiuntė laikraščio iškarpa, kurioje nuotrauka ir užrašas: „Scena iš spektaklio pagal lietuvių poeto Eduardo Marcinkevičiaus poemą *Kraujas ir pelenai*.“ Vis dėlto Mieželaičio tiesioginis poveikis daugiabriaunio partikuliarizmo stiprėjimui, esą jam remiant Marcinkevičiaus liniją, kelia abejonių. Pirma, jau 7-ojo dešimtmečio viduryje, Lietuvoje stiprėjant kosmopolitinio *Žmogaus* atmetimo tendencijoms ir augant visuotiniam pritarimui nacionalumą akcentuojančiam Marcinkevičiui, Mieželaitis savo eseistikoje įnirtingai gynė savąjį žmogaus modelį, nevengdamas retorinių išpuolių prieš, jo žodžiais, kaimietiškimą, sentimentalų lyrizmą, kuriuos jis laikė pigiu pataikavimu publikai. Taigi, nors Mieželaitis ir priklausė LKP CK pirmojo sekretoriaus Petro Griškevičiaus personaliniam tinklui, kaip teigia istorikas Saulius Grybkauskas⁵ ir jį cituojantis monografijos autorius, vargu ar būtų ėmęsis tarpininkauti oficialiai

5 Saulius Grybkauskas, „Lietuviškosios nomenklatūros tinklai ir partikuliarizmas prie Petro Griškevičiaus (1974–1987)“, in: *Nematoma sovietmečio visuomenė*, mokslinė red. Ainė Ramonaitė, Vilnius: Vilniaus universitetas, VŠĮ „Naujasis židinys – Aidai“, 2015, p. 281.

įtvirtinant konkurencinę kryptį, juolab, kad 8-ajame dešimtmetyje Mieželaičio santykiai su buvusiais sąjungininkais tapo dar labiau įtempti. Be to, sunku įsivaizduoti, kad vieno (kad ir įtakingo žmogaus) pozicija būtų galėjusi nulemti visos literatūros (tiksliau, visos kultūros, prisiminus kad ir Sigitos Gedos, Petro Repšio, Broniaus Kutavičiaus baltiškojo archajiškumo paieškas) kryptį gilesnio nacionalumo link⁶. Įdomu, kad, atsakydamas į *Poezijos pavasario* (1968) anketą, skaitytojų klausiančią „ką gera ir bloga randate šiuolaikinėje poezijoje?“, Vitas Areška neminėjo Mieželaičio pavardės, bet, akivaizdu, rašė galvoje turėdamas jį. Kritikui nerimą kėlė tai, kad, įsisavindami XX a. pasaulinės poezijos pasiekimus, lietuvių poetai gali prarasti „nacionalinį mąstymą“. „Būti šiuolaikiniu, bet kartu išlikti ir ryškiai nacionaliniu poetu – sudėtingas ir sunkus, tačiau labai svarbus uždavinys. Nuo to priklauso ir lietuvių poezijos šlovė kitų tarybinių tautų tarpe ir ateityje.“⁷ Areškai ypač užkliuvo pernelyg sudėtinga, įmantri forma:

Panašius reiškinius kritika kartais vadina eksperimentavimu ir ieškojimais, bet, man atrodo, ieškojimai privalo siekti tikslo – dvasiniam turiniui surasti adekvatišką formą. Eksperimentiniai ieškojimai ir literatūrinės atakos prieš pasenusias tradicijas ir pasenusią mąstymo formą neturėtų sudaryti išties poezijos reiškinių pagrindinio turinio, erzinti skaitytojo, kuriam, atvirai kalbant, mažai rūpi profesionalinė poeto treniruotė.⁸

– be eufemizmų kerta kritikas. Tokios oficialiajam kritiniam diskursui atstovaujančio kritiko pastabos formaliai⁹ paremtų monografijos autoriaus ne vienoje vietoje išsakytą išvadą, kad „[t]arp sovietinių periferijų elito kosmopolitinė kūrėjų laikysena susilaukė didesnio reagavimo ir disciplinavimo nei pridengta nacionalistinė tradicija.“ (p. 312). Išeitų, kad Mieželaitis, kaip universalizmo su grėsme pernelyg nukrypti į kosmopolitizmą atstovas, sistemai potencialiai buvo pavojingesnis, nei sakykime, Geda, Martinaitis ar Braziūnas. Nepaisant tokios

6 Alfonsas Andriūškevičius, klausiamas apie sovietmečio laiką, sakė: „Tais laikais (maždaug aštuntajame dešimtmetyje) dažnas lietuvių inteligentas (ypač artimesnis dailei) buvo pamišęs dėl liaudies meno [...]“ (*Pro a. a. prizmę: Su Alfonsu Andriūškevičiumi kalbasi Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė*, Vilnius: Modernaus meno centras, 2013, p. 22–23).

7 *Poezijos pavasaris*: Almanachas, Vilnius: Vaga, 1968, p. 228.

8 *Ibid.*

9 Formaliai, nes už šių ideologizuotų Areškos priekaištų galėjo slėptis tiesiog estetiškas nepasitenkinimas Mieželaičio kūryba.

ištiesintos logikos, mano patyrimas ir faktiniai duomenys apie disciplinavimą tokią išvadą kvestionuotų ir traktuotų kaip paradoksą. Juolab autorius pastebi, kad etninio partikuliarizmo stiprėjimui vėlyvuju sovietmečiu įtakos turėjo tremtiniai ir išėivija.

Martinaičio, Gedos karta knygoje pristatoma kaip stiprinusi partikuliaristinį polių, suteikusi etniškumo turiniui naujų dimensijų. Teigiama, kad jų kūryboje galutinai atsiskiria autentiškas, tradicionalistinis etniškumas nuo liaudinio etniškumo, ryškiausiai proteguoto stalinizmo metais, bet pasireiškusio ir vėliau. Galiausiai trijų rašytojų kartų „tautininkai“ monografijoje pergalingai finišuoja su Sąjūdžio banga, tradicionalistinio etniškumo triumfui tapus visos Lietuvos reiškinium. Iškalbingas paskutinio skyrelio pavadinimas – „Sproges parakas: virsmas į politinį nacionalizmą.“ Prieš tai buvusį ilgą „tautų draugystės“ etapą autorius analizuoja lygindamas Lietuvos rašytojų laikysenas su kitų respublikų (Kirgizijos, Kazachstano, ypač plačiai – su Gruzijos) rašytojų elito elgsenomis ir rezultatais. Raiškus yra kosmopolito Tomo Venclovos ir gruzino „nacionalisto“ Zviado Gamsachurdijos laikysenų sugretinimas. Autorius konstatuoja, kad gruzinų literatūros ir kultūros pozicijos Maskvoje buvo ryškesnės ir stipresnės nei Lietuvos ar jos Baltijos kaimynių, ir pateikia nemaža įtikinančių tokio pirmavimo pavyzdžių. Lietuvių literatūra centre taip pat buvo palankiai išskiriama dėl vakarietiško savitumo ir kitoniškumo, tačiau šioje srityje jai buvo sunku lygintis su Gruzijos literatais dėl objektyvių priežasčių: autorius nurodo jų pozicijos teigiamą išskirtinumą dar stalinizmo laikotarpiu dėl Stalino kilmės; dėl tos pačios priežasties Gruzijoje buvo sunkesni atlydžio metai, kai Chruščiovas pasmerkė Stalino kultą. Be to, reikia turėti omenyje ir tai, kad Gruzija Sovietų Sąjungoje buvo inkorporuota nuo 1922 m., o abiejų šalių literatūrų neformalus ryšiai siekia dar XIX a.¹⁰ Kalbant apie sovietmetį, prisimintina, kad respublikų santykiai su centru rėmėsi ir įvairaus pobūdžio neformaliais sociokultūriniais ryšiais bei mainais: Gruzijos pusėje buvo gamta, vynas, kulinarinis paveldas, etnis charakteris... Kita vertus, remdamasi Mieželaičio archyve esančia medžiaga, sakyčiau, kad ir Lietuvoje tasai mainų procesas postalininiu laikotarpiu tapo labai intensyvus – įdomu, kad savų išskaičiavimų turėjo ne tik periferinė, bet ir centro pusė. Kad lietuvių autoriai buvo suinteresuoti publikuotis Maskvos leidyklose, suprantama tarsi

10 Apie juos Gruzijoje neseniai išleista autorių kolektyvo (Gagos Lomidze, Tatjanos Megrelišvili, Irinos Modebadze) knyga gruzinų ir rusų kalbomis *Судьбоносные биографии: XIX век*, Тбилиси: Мцигнобари, 2011, 233 p.

savaime, tačiau ir Maskvos literatai, instituciškai kuravę lietuvių literatūrą (Bella Zalesskaja, Levas Ozerovas ir kt.), taip pat norėjo publikuoti ir kitaip pozicijuoti Lietuvoje. Antai Zalesskaja tvarkė dokumentus stoti į Lietuvos rašytojų sąjungą ir ne kartą dėl to kreipėsi asmeniškai į Mieželaičių, kad procedūra būtų pagreitinta. Ozerovas, pasinaudodamas asmeniniais vertėjo ryšiais, spaudė „Vagos“ leidyklos direktorių Joną Čekį išleisti jo knygą rusų kalba, organizavo savo poezijos vertimų į lietuvių kalbą rinkinį, prašė ir Mieželaičio sutikti būti vienu iš vertėjų: svarbiausia ne patys vertimai, o Jūsų pavardė, – argumentavo maskviškis. Lietuvos rašytojų pozicijas ir taktikas santykiuose su „tautų draugystės“ imperija būtų įdomu palyginti su latvių ir estų laikysenomis. Beje, Mieželaičio 50- mečio baliuje buvo perskaityta Armėnijos Komunistų partijos CK pirmojo sekretoriaus Antono Kočiniano sveikinimo telegrama, kurioje jubilias pavadintas Latvijos rašytojų sąjungos pirmininku¹¹.

„Tautų draugystės“ laukas knygoje apima dar keletą svarbių fragmentų – būtent Lietuvos rusų, lenkų ir žydų literatūras. Šiuose etiuduose autoriui labai padeda Pavelo Lavrineco ir Taisijos Laukkonėn (kažkodėl nenurodytos knygos asmenvardžių rodyklėje) atlikti tyrimai. Išgaunamas dvigubos „tautų draugystės“ efektas – pačioje Lietuvoje ir santykiuose su centru – Maskva. Kaip itin sėkmingą taktiką su centru atvejį autorius plačiau pristato Grigorijaus Kanovičiaus laikyseną, kurios rezultatyvumą lėmė rusiškosios, žydiškosios ir lietuviškosios trajektorijų sutelktis. Lietuvių rašytojų pozicijos centro atžvilgiu, pasak autoriaus, buvo rezervuotos sąmoningai: esą galima kalbėti apie „imperijos žydus“, „imperijos gruzinus“ tačiau net Mieželaičio netiktą vadinti „imperijos lietuviu“.

Čia aptartoji Viliaus Ivanausko knyga, kaip ir kiti pastaruosiu metu pasirodę istorikų darbai apie lietuvių rašytojų vaidmenį visuomenės procesuose, literatūrologams, ypač triūsiantiems sovietmečio tyrimo programose, manau, jau tapo parankine. Svarbu pa(si)lyginti ir pasitikrinti, kaip atrodo lietuvių literatūros laukas iš politikos ir ideologijos perspektyvos – ne tik iš skaitomų tekstų artumos. Estetikos ir politikos sandūroje literatūrologų prioritetas – estetika ir tekstas, istorikų – politika ir kontekstas. Tą patvirtina ir šis įspūdingo užmojo monografinis tyrimas, ambicingas, į aktualiausius Vakarų sovietologų darbus besiorientuojantis akademinis projektas.

11 Alfonsas Bieliauskas, *Pažink savo artimą: Abipus Rubikono*, d. 4, Vilnius: Pradai, 2001, p. 266.